

UDK 27-284:327.39(4-67EU)

Primljeno: 29. 3. 2012.

Prihvaćeno: 17. 12. 2012.

Izvorni znanstveni rad

TEOLOŠKI POGLED NA EUROPU

Mile BABIĆ

Franjevačka teologija – visokoškolska ustanova Franjevačke provincije Bosne Srebrene
Aleja Bosne Srebrene 111, BIH – 71 000 Sarajevo
dekan.babic@gmail.com

Sažetak

Teološki pogled pretpostavlja Isusa Krista kao bitno mjerilo kojim mjerimo povijest Europe. U Isusu Kristu imamo nov pojam jedinstva koje afirmira razliku i obratno. Kršćanstvo je već u IV. stoljeću postalo državna religija, državna stvar, a to je prestalo biti s Američkom revolucijom 1776. godine i Francuskom revolucijom 1789. godine. Nakon Francuske revolucije religija prestaje biti državna stvar, a postaje stvar društva, pa se politika temelji na individuumu, odnosno na ljudskom umu i dostojanstvu. Europa izrasta iz četverostruke baštine: iz Atene (grčka kultura), iz Rima (rimski kultura), iz Jeruzalema (iz kršćanstva i iz drugih dviju abrahamskih religija) i iz germano-slavenskih naroda. Bitne snage zaslužne za oblikovanje Europe su: sloboda, odnosno težnja za slobodom, radikalno mišljenje i znanost, trgovina i rani kapitalizam (koji je danas postao globalan), pojava individuuma, svijest historijske promjene i traumatski strahovi izazvani katastrofama. U Europi je vladalo konfrontacijsko mišljenje koje drugoga nastoji potisnuti i ukloniti. Osim konfrontacijskoga bilo je prisutno, osobito nakon Drugoga vatikanskog koncila i Drugoga svjetskog rata, i relacijsko mišljenje u kojem je odnos prema drugome bitan (konstitutivan). Relacijsko mišljenje istodobno afirmira jedinstvo i razliku. Život Crkve jest *complexio oppositorum* (Carl Schmitt), što se doima kao proturječno jedinstvo jer je kršćanin istodobno vjeran ovome svijetu i eshatonu, a to uključuje kritičku distancu prema ovome svijetu. Želimo li novu Europu i novu Crkvu i sami moramo postati novi ljudi. Moramo se, dakle, obratiti.

Ključne riječi: jedinstvo, razlika, konfrontacijsko mišljenje, relacijsko mišljenje, *complexio oppositorum*.

Uvod

Budući da je riječ o teološkom pogledu na Europu, potrebno je najprije imenovati glavno teološko mjerilo kojim mjerimo cijelu povijest Europe. Valja zatim

pokazati kako je kršćanstvo postalo državnom religijom već u IV. stoljeću i takvo ostalo do Francuske revolucije, nakon koje postaje stvar društva i stvar pojedinca. Nadalje, treba objasniti korijene Europe i označiti snage koje su je oblikovale. Na koncu treba istaknuti bitna obilježja europskoga mišljenja i djelovanja te razliku između konfrontacijskoga i relacijskoga mišljenja, ističući da je život Crkve *complexio oppositorum*.

1. Isus Krist kao bitno mjerilo

Teološki se pogled temelji na bitnom mjerilu kojim mjerimo sebe i sveukupnu stvarnost. To bitno mjerilo jest *Isus Krist*, zapravo kršćanska ispovijest vjere: *Isus je Krist*, Bog se objavio u Isusu iz Nazareta. To bitno mjerilo implicitno sadržava u sebi još dva mjerila, a to su ljudski um i teološki princip koji glasi: milost ne razara, nego usavršava narav (*gratia non destruit, sed perficit naturam*). Rečeno možemo izraziti na drukčiji način oslanjajući se na sv. Bonaventuru, koji je govorio o dvjema Božjim objavama. Prva objava jest *liber creaturae* (knjiga stvorenja), a druga *liber Scripturae* (knjiga Pisma).¹ U knjigu stvorenja, u tu prvu objavu, spada i ljudski um jer po Ivanu Dunsu Škotu on pripada naravi,² u ono, dakle, što je Bog stvorio. Zato objava koja nadilazi narav ne smije narav razarati, nego usavršavati. Vrlo je važno istaknuti kako nitko nema pravo u ime Transcendencije, u ime Boga, koji se objavio u Isusu Kristu, razarati narav, nego narav treba usavršavati. Nitko nema pravo u ime Boga razarati ono što je Bog stvorio.

U Isusu Kristu nalazimo sjedinjene i narav i nadnarav, sjedinjene i čovjeka i Boga. U Isusu Kristu su afirmirani i razlika i jedinstvo. Što je veća razlika, to je veće i jedinstvo. Vrijedi i obratno. Iz toga slijedi da je u Isusu Kristu posrijedi ontološka razlika između Boga i čovjeka i istodobno ontološko jedinstvo između Boga i čovjeka. Tako u Isusu Kristu imamo novi pojam jedinstva, jedinstva koje afirmira razliku. I taj novi pojam jedinstva mjerodavan je za svako jedinstvo na ovoj zemlji, počevši od religioznoga pa do političkoga jedinstva.³ Riječ je o jedinstvu koje nije nasilno i o razlici koja nije nasilna. Samo različiti mogu biti u jedinstvu. U Isusu Kristu su razlika i jedinstvo sjedinjenih potpuno afirmirane a i njihovo jedinstvo istodobno je afirmirano. Jedin-

¹ Usp. BONAVENTURA, *Tria opuscula*, Stjepan Kušar (ur.), Zagreb, 2009., 453.

² Usp. Mile BABIĆ, Poimanje slobode kod Ivana Dunsu Škota, u: *Jukić*, (2000. – 2001.) 30–31, 107.

³ Usp. Mile BABIĆ, Aktualnost Teodoretova jedinstva u Kristu, u: Teodoret CIRSKI, *Erastites*, Zagreb, 2005., 480–590.

stvo koje ne uključuje razliku je nasilno, kao što je i razlika koja ne uključuje jedinstvo također nasilna. Sva ovozemaljska jedinstva potiru razliku i zato su nasilna. Sve ovozemaljske razlike potiru jedinstvo i zato su nasilne.

2. Država i kršćanstvo

Nakon rečenih mjerila kojima mjerimo povijest Europe, osobito povijest latinske Europe, latinskoga kršćanstva, tj. Zapadne Europe, treba reći da razlikujemo kršćanstvo i Europu, ali ih ne razdvajamo, jer kršćanstvo je već u IV. stoljeću postalo državna religija, a to je prestalo biti Američkom revolucijom 1776. godine i Francuskom revolucijom 1789. godine. Obje revolucije imale su cilj razdvojiti religiju i politiku, Crkvu i državu. U Americi su tom revolucijom željeli sačuvati čistoću kršćanske vjere, a u Europi slobodu ljudskoga uma.

Zašto je moralo doći do razdvajanja religije i politike?

Čim su se u istoj državi pojavile dvije kršćanske konfesije, katolici i protestanti, došlo je do rata, do konfesionalnih ratova među njima – do Stogodišnjega i do Tridesetogodišnjega rata. Do ratova je došlo jer su obje konfesije željele biti državna stvar, jer su se obje držale principa *cuius regio eius religio* (čija regija, njegova religija). Ako jednu regiju osvoje katolici, tada katolička konfesija postaje državna stvar. Ako je osvoje protestanti, tada njihova konfesija postaje državna stvar.⁴ Tada smo imali religijsko (konfesionalno) čišćenje, a za vrijeme posljednjega rata u Hrvatskoj i u BIH etničko čišćenje.

Sve do Francuske revolucije država se temeljila na religiji, pa prema tome sve do Francuske revolucije religija je bila državna stvar te je opravdavala i legitimirala politiku. Sve do Francuske revolucije postojalo je jedinstvo između religije i politike, postojao je zapravo identitet između njih, što znači da se radilo o istoj stvari s dvama različitim licima. Nakon Francuske revolucije dolazi do odvajanja *države od društva* i istodobno do odvajanja *države od religije*, što znači da tada prestaje identitet između države i društva i identitet između države i religije. Država štiti ono što je zajedničko svim njezinim stanovnicima, a zajedničko im je to da je svaki od njih čovjek. Zato se kaže da država štiti čovjeka kao čovjeka, štiti, dakle, dostojanstvo svakoga čovjeka tako što štiti ljudska prava. Država, prema tome, štiti ono što je svim državljanima zajedničko, a zajedničko im je to da je svaki od njih čovjek, a ono po čemu se državljan razlikuju sada ulazi samo u sferu društva. Zato nakon Francuske revolucije religija postaje samo stvar društva, nije više državna stvar, jer ne

⁴ Usp. Ernst-Wolfgang BÖCKENFÖRDE, *Recht, Staat, Freiheit*, Frankfurt am Main, 1991., 92–114.

povezuje više sve državljane u jednu državnu zajednicu. Nisu više svi državljani jedne države članovi jedne religije, nego u istoj državi postoje različite religije i različiti svjetonazori.⁵ Usto treba napomenuti kako je već u XIX. stoljeću ateizam postao masovna pojava.

Nakon Francuske revolucije politika se temelji na *individuumu*, na čovjeku pojedincu, a to zapravo znači na ljudskom umu i ljudskom dostojanstvu svakoga čovjeka. Sada je legitimno ono što stoji u skladu s ljudskim umom i ljudskim dostojanstvom. Utemeljenje politike na individuumu nazivamo individualističkim. Takvo utemeljenje zastupaju veliki novovjekovni filozofi počevši od Thomasa Hobbesa preko Johna Lockeja, Jeana Jacquesa Rousseaua i cijele liberalne tradicije, pa sve do Johna Rawlsa. Individualističko utemeljenje politike ima velike nedostatke. To su već tada pokazali Georg Wilhelm Friedrich Hegel i Alexis de Tocqueville, a danas to u Kanadi pokazuje Charles Taylor, u Americi Alasdair MacIntyre te američki sociolozi na čelu s Robertom Bellahom, dok u Europi to pokazuju Ernst-Wolfgang Böckenförde i Peter Sloterdijk.⁶ Charles Taylor razlikuje dva tipa novovjekovnoga individualizma: kartezijanski i ekspresivni, a američki sociolozi govore o utilitarnom i ekspresivnom individualizmu. Oba individualizma zanemaruju moralnu dimenziju ljudskoga bića, a time zanemaruju i ontologiju, jer se svaki moral temelji na stanovitoj ontologiji. Ako je individuum primarna realnost, a sve ostalo sekundarna, onda tu nema ni morala ni ontologije, onda imamo, kako Sloterdijk tvrdi, placentalni nihilizam, u što ulaze svi novovjekovni individualizmi, počevši od anatomskoga do filozofskoga. U novom vijeku i pojedinci i sistemi egzistiraju kao *sveti egoisti*, u novom je vijeku davao prauzor novovjekovnoga subjekta, čija se bit sastoji u negaciji drugoga.

Povijest jasno pokazuje kako se individualističko utemeljenje politike u vrijeme velike krize lako pretvori u krajnji kolektivizam. Nakon Francuske revolucije javljaju se različiti nacionalizmi koji vode u imperijalizam i kolonijalizam. Umjesto religije kao nekadašnje integrativne snage država traži novu integrativnu snagu u naciji, što vodi u nacionalizam koji svoj vrhunac doseže

⁵ Usp. *Isto*.

⁶ Usp. Georg Wilhelm Friedrich HEGEL, *Grundlinien der Philosophie des Rechts*, Werke VII, Frankfurt am Main, 1986., 11–28, 415–431; Alexis de TOCQUEVILLE, *Democracy in America*, New York, 1969., 287; Alasdair MacINTYRE, *After Virtue*, Indiana, 1981.; Charles TAYLOR, *Das Unbehagen an der Moderne*, Frankfurt am Main, 1995.; Charles TAYLOR, *Quellen des Selbst. Die Entstehung der neuzeitlichen Identität*, Frankfurt am Main, 1996.; Robert N. BELLAH I DR., *Habits of the Heart: Individualism and Commitment in American Life*, Berkeley – Los Angeles, 1985.; Ernst-Wolfgang BÖCKENFÖRDE, *Recht, Staat, Freiheit*, 112; Peter SLOTERDIJK, *Sphären*, I, Frankfurt am Main, 1998., 391; Peter SLOTERDIJK, *Sphären*, II, Frankfurt am Main, 1999., 136, 610.

u fašizmu i nacizmu. Umjesto religije država nalazi integrativnu snagu u radničkoj klasi, tj. u proletarijatu, što vodi u komunizam, koji svoj vrhunac dostiže u staljinizmu. Stoga treba reći da su i nacionalizam i komunizam dva oblika kolektivizma, a u svojoj biti kolektivizam je negacija slobode čovjeka pojedinca. Danas vodeći politički filozofi u svijetu uviđaju da suvremene demokratske države pretpostavljaju vrijednosti na kojima se temelje, pretpostavljaju vrijednosti koje su neraspložive, kako tvrdi Hermann Lübbe.⁷ Tako se danas govori o temeljnim vrijednostima u Njemačkoj, a u Americi o civilnoj religiji. Time je rečeno da demokratska država pretpostavlja vrijednosti na kojima se temelji, a te se vrijednosti nalaze u depolitiziranoj (deinstrumentaliziranoj) religiji. No, ostaje dilema: ako država želi garantirati vrijednosti na kojima se temelji, u opasnosti je pretvoriti se u totalitarnu državu. Zato je važno istaknuti da je razlika između religije i države bitna i nužna, što znači da je i jedinstvo između njih bitno i nužno. Ako to jedinstvo priznaje razliku, ako nije uniformno i ako razlika priznaje jedinstvo, onda je moguć i život bez nasilja. Ustav Europske unije usvojio je tri principa koja se tiču odnosa između države i religije. Prvi je princip religijske slobode i jednakosti pojedinca. Pojedinaac posjeduje slobodu savjesti i iz nje ima pravo pripadati ili ne pripadati religijskoj zajednici, dakle, on ima pravo na svoj svjetonazor. U tom smislu su svi pojedinci jednaki pred zakonom, neovisno o religijskoj i svjetonazorskoj pripadnosti. Drugi je princip odvojenosti države i politike. Time se priznaje autonomija svake religije u dogmatskim i organizacijskim pitanjima. Treći je princip suradnje između države i religije.

3. Korijeni i oblikovne snage Europe

Iz dosad izloženoga vidljivo je da odgovornost za dobro i za zlo snose podjednako svi Europljani, a osobito nositelji politike i religije. Sada je potrebno reći što Europu čini Europom, iz čega je ona nastala, koje su njezine temeljne ideje i vrijednosti i kako se njezina povijest odvijala. Autori se uglavnom slažu da Europa nastaje iz četverostruke baštine: iz grčke kulture (Atena), iz rimske kulture (iz Rima), iz kršćanstva i drugih dviju abrahamskih religija (Jeruzalem) i iz germansko-slavenskih naroda.⁸ Pritom je važno reći da kršćanstvo nije nastalo

⁷ Usp. Hermann LÜBBE, *Religion nach der Aufklärung*, Graz – Wien – Köln, 1990., 149, 176–177, 279–281.

⁸ Jedan broj međunarodnoga teološkog časopisa *Concilium*, 40 (2004.) 2, naslovljen »Misliti o Europi na nov način«, posvećen je Europi. U njemu ističemo članak: Roman A. SIEBENROCK, *Europa – eine Annäherung*, 123–133. Međunarodni katolički časopis *Communio*, 34 (2005.) 3, također je cijeli broj posvetio temi Europe i kršćanstva. Usp.

u Europi, nego izvan nje, na Orijentu. Europa je kršćanstvo primila i ta se činjenica ne smije zaboraviti. Prije toga u Europi su bile ideologije i idolatrije koje su nam bile zamjena za religiju. Valja reći da su prvi kršćani bili Židovi, semiti, pa je kršćanstvo bilo židovsko-semitsko. Kršćanstvo je zatim posredovano u svom grčkom i u svom rimsko-latinskom obliku. Proces pluralizacije događa se u kršćanstvu i na Istoku i na Zapadu od njegova početka do raskola 1054. godine. Taj se proces nastavlja i dovodi do raskola između katolika i protestanata te do raskola kršćanstva i modernog svijeta.

Europa je ono što jest po svojoj kulturi, a biti kulture pripada religija. Kultura pretpostavlja prirodu, ona je oplemenjuje i usavršava. Kulturni čin nastaje iz čovjekove slobode. Ljudi su prirodna i kulturna bića. Koje su to ideje i vrijednosti koje su oblikovale i još uvijek oblikuju Europu? Razvoj Europe počinje u pravom smislu početkom II. tisućljeća, jer je prije toga Europa gladovala. Još je, naime, oko godine 1000. Europa bila obrasla prašumom. Proces pluralizacije, diferenciranja i autonomizacije nastaje u Zapadnoj Europi zahvaljujući slobodi, koja je bit ljudskoga bića. Zahtjevi za reformama nastaju u XII. i XIII. stoljeću, jednako odozgo (od crkvene hijerarhije) i odozdo (od laika), a posebni su nositelji tih reformi prosjački redovi: dominikanci i franjevci. Te se reforme kasnije intenziviraju i traju do 1650. godine. Prema tome, temeljna snaga koja Europu oblikuje jest sloboda, bolje rečeno, težnja za slobodom. To diferenciranje počinje za vrijeme pape Grgura VII., čiju reformu u drugoj polovici XI. stoljeća Harold J. Berman u svojoj knjizi *Pravo i revolucija*⁹ naziva *grgurovskom revolucijom*. Prema Bermanu, sve su revolucije nastale nakon grgurovske samo preformulirale svoje teme. Do diferenciranja vlasti na svjetovnu i duhovnu dolazi za vrijeme Grgura VII. Tada dolazi do sukoba između cara i pape, do sukoba između gibelina i gvelfa, a ti sukobi traju više od sto godina. Diferenciranje na svjetovnu i duhovnu vlasti posebnost je zapadnoeuropske povijesti.

Druga snaga koja oblikuje Europu jest radikalno mišljenje koje sve dovodi u pitanje. Ne samo radikalno, nego i refleksivno mišljenje koje sebe dovodi u pitanje. Time dolazi do obrata prema čovjekovoj unutarnjosti, jer nastaje uvjerenje da istina stanuje u unutarnjem čovjeku. To počinje sa sv. Pavlom, kasnije s Augustinom, te s velikim srednjovjekovnim misliocima za koje je mišljenje *exitus* (izlazak iz sebe) i *reditus* (povratak u sebe). U novom vijeku to pitanje je

Joseph RATZINGER, *Kirche, Ökumene und Politik*, Einsiedeln, 1987., 204–207. On ističe kao važne za Europu grčku, kršćansku, latinsku i novovjekovnu baštinu, a pod novovjekovnom misli na odvajanje države od religije (što je omogućilo slobodu vjere), slobodu savjesti, ljudska prava, slobodu znanosti i slobodno ljudsko društvo.

⁹ Usp. Harold J. BERMAN, *Recht und Revolution*, Frankfurt am Main, 1995., 41, 144–193.

radikalizirao René Descartes. Između Augustina i Descartesa postoji sličnost, ali postoji i bitna razlika. Obojica čine obrat prema unutarnjosti: Augustin u čovjekovoj unutarnjosti traži Boga, a Descartes sve nalazi u samom čovjeku. Descartesov put prema *unutra* ima cilj da čovjek sam proizvede svoju sigurnost. Tako je Božja egzistencija kod Descartesa postala stupnjem čovjekova napredovanja prema vlastitoj sigurnosti. Čovjekov um ili *ratio* kod Descartesa odgovoran je sam sebi. To je apsolutističko-monološki um. To je racionalni individualizam koji vlada u današnjem svijetu. Osim racionalnoga imamo već početkom novoga vijeka kod Michela Montaignea emocionalni ili ekspresivni individualizam, čiji je cilj da svaki čovjek pokaže svoju originalnost i posebnost.¹⁰ Svaki je pojedinac toliko otišao u svoju unutarnjost da je postao *homo clausus*, kako to tvrdi veliki sociolog Norbert Elias u svojoj knjizi *O procesu civilizacije*.¹¹

Radikalnost mišljenja dovodi do nastanka novovjekovne prirodne znanosti čija primjena u praktičnom životu dovodi do velikih promjena. Ono što danas zovemo znanošću proizvod je novoga vijeka, premda su Grci razvili znanost i filozofiju, oslanjajući se u nekim znanostima, npr. matematici i geometriji, na Babilonce i Egipćane. Presudan obrat dogodio se u XVII. stoljeću kad je došlo do nove ideje znanja kod Galileia. Moderna prirodna znanost, čiji um upravlja modernim tehnologijama i modernom ekonomijom, homogenizira i unificira čovječanstvo, cijeli globus. Moderna znanost dovodi do raščaravanja (*Entzauberung*) svijeta, kako je to dokazao Max Weber. Prije modernoga doba ljudi su živjeli u začaranu svijetu. U svijetu koji je bio pun duhova, demoni i viših sila Bog je bio glavni garant da će dobre sile nadvladati sile mraka. Čovjek je bio podložan i izručen višim silama te je od njih tražio pomoć. Smisao, svrha i moć nalazile su se u vanjskim višim silama, a ne u čovjeku. U novom vijeku, zahvaljujući modernoj prirodnoj znanosti, stvarnost je raščarana, lišena svih duhovnih sila i svrha.¹²

Kao treća snaga koja oblikuje Europu javlja se trgovina i rani kapitalizam. Znanost je stavljena u službu trgovine i kapitalizma. S kapitalizmom materijalna dobra dobivaju primat pred duhovnima, ovozemaljska sreća pred nebeskom. Kapitalizam je danas postao globalni svjetski proces, a time i najopasnija ideologija i ujedno najopasnija idolatrija koja je spremna, radi uvećanja bogatstva i moći, uništiti život na našem planetu.

¹⁰ Usp. Charles TAYLOR, *Quellen des Selbst*, 319–329.

¹¹ Usp. Norbert ELIAS, *O procesu civilizacije*, Zagreb, 1996., 30–32.

¹² Usp. Charles TAYLOR, *A Secular Age*, Cambridge – Massachusetts – London, 2007., 25–40.

Četvrta oblikovna snaga Europe jest primat pojedinca, što je po Charlesu Tayloru bez presedana u povijesti. Taylor govori o *velikom rastjelovljenju (ekskarnaciji)* koje je implicitno bilo prisutno u aksijalnoj revoluciji (Karl Jaspers) i koje je u novom vijeku postiglo svoj logičan završetak. To rastjelovljenje dovodi do primata pojedinca (individuuma) pred zajednicom i pred svim drugim. Čovjek je prije novoga vijeka bio utjelovljen i uklopljen na trostruk način: čovjek utjelovljen u društvo, društvo u kozmos a kozmos u božansko. U novom se vijeku čovjek odvojio od svoga tijela, od zajednice, od kozmosa i od Boga. Veliko rastjelovljenje vidljivo je u prisposobi o milosrdnom Samarijancu (Lk 10,29-37). Kad bi Samarijanac poštovao zakon svoje socijalne, nacionalne i religijske grupe, ne bi nikad pomogao ranjenom Židovu. Nažalost, to se rastjelovljenje nije kretalo u smjeru ljubavi, nego u smjeru moći.¹³

Peta snaga koja mijenja Europu jest svijest o historijskoj promjeni, što je za Taylora također bez presedana u povijesti. Svijest da je moguća promjena nabolje nosila je kršćanstvo od samoga početka, pa sve do novoga vijeka. Hegel je prvi ustvrdio da je samo ona umnost koja se ostvaruje u ovom svijetu zbiljska umnost. Teološki rečeno, Božje kraljevstvo koje se ostvaruje u ovom svijetu, ovdje i sad, uistinu je Božje. Time je rečeno, nema te sile na ovoj zemlji, nema te negacije, nema te smrti koja može zaustaviti ostvarivanje Božjega kraljevstva. Moć Božjega kraljevstva toliko je jaka da ona najveću negaciju koja se zove smrt pretvara u puni bitak. Božje se kraljevstvo ostvaruje u svijetu koji mu proturječi. To je Hegel izrazio rečenicom o ruži u križu, o Bogu, dakle, na križu. Božje kraljevstvo je moćnije od svijeta koji mu proturječi. Pomirenje se događa među neprijateljima, između Boga koji ljubi svoje neprijatelje i onih koji Boga učovječena u Isusu iz Nazareta vješaju na križ.¹⁴

Šesta oblikovna snaga Europe jesu traumatski strahovi, kako ističe Roman A. Siebenrock, koji su izazvani katastrofama kakve su glad, kuga, tuđinska osvajanja i ratovi. U tome je prisutan temeljni strah: strah od smrti. Postupno se svi strahovi pretvaraju u jedan jedini strah: strah od Boga, jer je Bog moćniji od svih drugih sila. Strah od Božje kazne i za male grijehe pripremio je put Martinu Lutheru za kojega su svi ljudi grešnici. Ljudi trebaju priznati grijehe i suočiti se sa svojim strahovima, a strahove pretvoriti u povjerenje prema Božjoj spasiteljskoj moći. Ljudi se, dakle, spašavaju samo vjerom u Božju milost. U predsekularnom dobu čovjekovo *ja* bilo je porozno. Bila je porozna granica između čovjekova *ja* i vanjskih duhovnih sila. Više duhovne

¹³ Usp. *Isto*, 146–158, 737–743.

¹⁴ Usp. Georg Wilhelm Friedrich HEGEL, *Grundlinien der Philosophie des Rechts*, 26–27; Mile BABIĆ, *Hegelova filozofija prava*, Zagreb – Sarajevo, 2010., 130–131, 143–147.

sile koje se nalaze izvan čovjeka mogu ući u njega i mijenjati njegovo duhovno i emocionalno stanje. To je trajalo sve do renesanse. U tom dobu Bog je imao ulogu dominantnog duha i bilo je teško ne vjerovati u Boga. Ako ljudi ne nađu zaštitu kod Boga, onda je najvjerojatnije traže kod Božjega najvećeg neprijatelja, kod Sotone. U sekularnom dobu čovjekovo *ja* postaje neranjivo i zatvoreno, a prijetnje mu dolaze uvijek izvana. Treba napomenuti da su prosjački redovi u srednjem vijeku uveli promjenu stava prema smrti. Taj novi stav prema smrti vodi prema *kristijanizaciji* i *individuaciji* kršćanskoga života, jer čovjek kao individuum ima strah od smrti, jer kao individuum ide u smrt i neposredno na Božji sud, što je još veći izvor straha. Iz individualnoga pristupa nastaje briga za vlastito spasenje. Individualna pobožnost vodi obratu prema čovjekovoj unutarnjosti, jer čovjek sada svoju snagu traži u vlastitoj unutarnjosti, a ne u vanjskim silama i duhovima. Tako čovjek postupno odbacuje svaku vanjsku moć, najprije moć magije, pa onda i moć hijerarhijske Crkve.¹⁵

Nabrojili smo šest čimbenika koji su oblikovali Europu: 1. težnja za slobodom; 2. mišljenje i znanost (tu spada također intuitivni i argumentativni um, a u novom vijeku s prosvjetiteljstvom dolazi do apsolutizacije ljudskoga uma, što nazivamo racionalizmom); 3. kapitalizam, koji je postao globalan; 4. pojava individuumu ili pojedinca koji stječe primat pred svime; 5. svijest historijske promjene; 6. traumatski strahovi izazvani raznim katastrofama.¹⁶

4. Konfrontacijsko i relacijsko mišljenje

Sad se nameće pitanje kako se odvijala europska povijest i koje su glavne karakteristike europskoga mišljenja i djelovanja? U Europi je od početka do danas vladalo antagonističko-konfrontacijsko mišljenje koje drugoga nastoji potisnuti i ukloniti. Ako se drugoga ne može ukloniti i svesti na sebe, može se od njega barem odvojiti. Tako u Europi imamo stalno ili uniformizam ili separatizam, ili prisilno jedinstvo ili prisilno odvajanje. Imamo jedinstvo koje ukida razliku, koje drugoga ili uništava ili svodi na sebe, ili razliku koja se odvaja od drugoga, koja se zatvara u sebe, u svoj geto, samo u jednu perspektivu, u monolog. I uniformističko kao i separatističko mišljenje jest monološko, a svaki je monolog nasilan prema sebi i prema drugima. To se konfrontacijsko mišljenje

¹⁵ Usp. Charles TAYLOR, *A Secular Age*, 66–75, 88, 142.

¹⁶ Valja reći da Roman A. Siebenrock u navedenom članku u časopisu *Concilium* spominje pet čimbenika ili snaga koje su oblikovale Europu: težnju za slobodom, mišljenje i znanost, kapitalizam, pojavu individuumu i traumatske strahove. No, Charles Taylor ističe i svijest historijske promjene, što je za njega bez presedana u povijesti čovječanstva. Usp. Charles TAYLOR, *A Secular Age*, 218.

lako pretvara u *totalitarno mišljenje*, u ono što danas u odnosima između nacija nazivamo *nacionalizam* i u ono što danas u odnosima između religija nazivamo *fundamentalizam*. I nacionalizam i fundamentalizam zapravo su dualističko-agresivni totalitarizam, što znači da su svi drugi, jer se od nas razlikuju u nacionalnom i religijskom smislu, zapravo naši neprijatelji, neprijatelji naše nacije i naše religije. To dualističko mišljenje odvaja nas od svih koji su drukčiji od nas, koji nisu isti kao mi.

Da bi bilo jasnije, sjetimo se kako danas povjesničari filozofije predlažu periodizaciju filozofije. Već je Hegel govorio da je supstancija bila princip mišljenja sve do novoga vijeka. Dok je supstancija bila princip mišljenja, odnos prema drugome, prema drugim supstancijama, bio je nebitan, nešto sporedno, nešto bez čega se moglo. Vrhunac takva mišljenja jest supstancija kao monada koja je posve zatvorena, jer nema ni vrata ni prozora. Slikovito rečeno, kao vrhunac filozofije supstancije pojavljuje se čovjekovo *ja* kao tvrđava u koju nitko ne može prodrijeti. U novom vijeku subjekt postaje princip mišljenja, ali se on konstituira, uspostavlja i ostvaruje svojim djelovanjem, zapravo svojom negacijom drugoga, podređivanjem i poništavanjem drugoga. U principu supstancije bitak (*esse*) imao je primat pred djelovanjem, a u principu subjekta djelovanje ima primat pred bitkom. Sada čovjek svojim negatorskim djelovanjem proizvodi bitak. Sva novovjekovna osvajanja pokazuju se kao negacija drugoga. Prisjetimo se osvajanja Južne i Sjeverne Amerike i kako danas takvo osvajačko mišljenje postiže svoj vrhunac u globalnom kapitalizmu.

Protumačimo to na sljedeći način. Europljani onaj bitak koji ne potječe od njih, koji oni nisu proizveli, smatraju praznim i ništavnim bitkom. Takav bitak zaslužuje uništenje. Budući da oni svaki bitak koji nisu svojim djelovanjem proizveli smatraju ništavnim, zadaća je Europljana da iz prazna bitka načine puni. Oni to čine u makrosferi i u mikrosferi. Tuđi bitak Europljani svojom negacijom, svojim osvajanjem, pretvaraju u puni bitak. Na vanjskom se području ta negacija očituje kao eurocentrizam, logocentrizam, imperijalizam, etnocentrizam, a na unutarnjem kao egocentrizam i narcizam. Na unutarnjem području čovjek negira sve što nije proizveo svojim djelovanjem, pa negira svoje vlastito rođenje, smrt, ljubav, prošlost i budućnost. Europski pojedinci negiraju sve što dolazi od drugoga. Ne priznaju rođenje jer nisu rodili sami sebe, ne priznaju smrt ako oni nisu autori te smrti. Oni nisu autori ni svoga početka ni svoga kraja i zato ih negiraju. Ne priznaju ljubav jer ona dolazi od drugoga. Oni osvajanje žene nazivaju ljubavlju. Ne priznaju ni prošlost ni budućnost, oni apsolutiziraju samo svoju sadašnjost. Za europske pojedince postoji samo samoubojstvo kao vrhunac njihove slobode i njihova samoodre-

đenja (najčešći oblik smrti kod mladih u Zapadnoj Europi jest samoubojstvo). Vrhunac se samoodređenja sastoji u tome da ubiju život koji su rođenjem dobili ili da ga ubijaju neizravno tako što ga ne predaju dalje.

To je dualističko-konfrontacijsko-totalitarno mišljenje nasilno i vodilo je praktičnom nasilju tijekom europske povijesti, a osobito u novom vijeku. O toj uzajamnoj isključivosti koja drugoga nastoji uništiti govorio je Immanuel Kant u svom tekstu pod naslovom »O nedavno uzdignutom otmjenom tonu u filozofiji« (*Von einem neuredings erhobenen vornehmen Ton in der Philosophie*).¹⁷ On govori o mistagozima i prosvjetiteljima. Mistagozi tvrde da se nalaze u neposrednom i intimnom odnosu s Misterijem, oni gledaju na Misterij kao na svoje privatno vlasništvo. Ne govore o Misteriju svakodnevnim i jasnim jezikom, nego samo *inicijacijom* ili *inspiracijom*. Mistagog je *philosophus per initiationem* ili *per inspirationem*. Oni sebe smatraju elitom višom od ostalih ljudi, smatraju se otmjenima. Njima nisu potrebne škole, rad ni napor, jer sve postižu neposrednim gledanjem. Sve dobivaju osjećajem, pomoću osjećaja, sve im je, dakle, neposredno dano, dok ostali ljudi moraju učiti i raditi. Oni potiskuju glas uma i u svom deliriju žele dohvatiti ono što je nemislivo i nepredočivo. Kratko rečeno, mistagozi apsolutiziraju svoj osjećaj, a prosvjetitelji svoj um.

O tome je vrlo oštroumno pisao Hegel u svojoj *Filozofiji prava*. Na jednoj su strani prosvjetitelji, koji apsolutiziraju svoj um, pa su u ime *svoga pojma države* razarali sve postojeće institucije i tako proizveli dosad neviđeno nasilje u povijesti. To je jedna krajnost. Druga su krajnost oni koji se pozivaju na apsolutnost i nezabludivost svoga osjećaja. To su nacionalisti i fundamentalisti, koji ništa ne uče i koji nisu sposobni za napor mišljenja, nego sve dobivaju neposredno preko svoga osjećaja. To Hegel objašnjava ovako: oni misle da sva istina dolazi iz njihova pobožna srca »na nezabludiv i neosporiv način« (*»auf eine unfehlbare und unantastbare Weise«*).¹⁸ O tome je pisao i Jacques Derrida u svom djelu *Apokalipsa*, u kojem odbacuje obje krajnosti: apsolutno znanje u ime apokaliptičke vizije i apsolutno znanje u ime uma. On to dokazuje govoreći o nuklearnom ratu. Nakon toga rata ne bi ostao nitko tko bi kapitalizirao pobjedu. Zato Derrida kao jedino rješenje preporučuje razgovor onih koji su zaljubljeni u život, premda se ne razumiju dobro.¹⁹

¹⁷ Usp. Immanuel KANT, *Von einem neuerdings erhobenen Ton in der Philosophie*, u: Immanuel KANT, *Werke*, VI, Wilhelm Weischedel (ur.), Wiesbaden, 1958., 17–51.

¹⁸ Usp. Georg Wilhelm Friedrich HEGEL, *Grundlinien der Philosophie des Rechts*, 18–25, 400–401, 420; Mile BABIĆ, *Hegelova filozofija prava*, 256.

¹⁹ Usp. Jacques DERRIDA, *Apokalypse*, Graz – Wien – Böhlau, 1985., 9–132.

U novom vijeku došlo je do uzajamno nepomirljive isključivosti između Boga i čovjeka, vjere i uma, religije i znanosti. Sva novovjekovna filozofska kritika religija nakon Hegela, počevši od francuskih prosvjetitelja preko Feuerbacha, Marxa, Nietzschea, Freuda, pa do Jean-Paula Sartrea i Mauricea Merleau-Pontyja i sve do današnjih, kao što su Daniel C. Dennett, smatraju Boga i religiju glavnim čovjekovim neprijateljem. Tu isključivost preuzimaju i suvremene teorije sekularizacije. Takva uzajamna isključivost između pobornika imanencije i pobornika transcendencije vodi u nasilje. Toliko smo u novom vijeku ogrezli u nasilju, da se nitko ne pita: Odakle meni pravo ukidati bilo što na ovoj zemlji? Upravo takva uzajamna isključivost između zastupnika imanentnih dobara i zastupnika transcendentnih dobara pokazuje da se i jedni i drugi boje otvoriti svim dobrima, svim vrijednostima koje zahtijevaju njihovu promjenu, njihovu preobrazbu u nove ljude. Strah od mijenjanja sebe nabolje njihov je glavni strah. Autentična vjera uključuje povjerenje u sva dobra i u njihova Stvoritelja, a ne isključuje nikoga. Biti isključiv u ime transcendencije i biti isključiv u ime imanencije jednako je opasno za ljudski život, jer to jednako onemogućuje ljudima postizanje punoga života.

Sekularizacija se po Charlesu Tayloru dogodila u trostrukom značenju. U prvom značenju sekularizacija se odnosi prvenstveno na državu. Država i državne institucije ne temelje se više na državnoj religiji, država je postala sekularna, što znači da religija nije više stvar države. Suvremeno je društvo također sekularno. Prije sekularizacije religijske su prakse istodobno bile i socijalne prakse, a danas je društvo diferencirano, pa u javnim sferama društva, kakve su ekonomija, politika, kultura, odgoj i obrazovanje, odmor i slično, religija više nije prisutna. U svom drugom značenju sekularizacija se odnosi na pojedince, na vjernike čiji se broj stalno smanjuje a smanjuje se također i njihovo prakticiranje vjere. U trećem se značenju sekularizacija odnosi na društvene uvjete koji vjeru omogućuju ili je onemogućuju. U predsekularnom dobu društveni su uvjeti bili takvi da je bilo skoro nemoguće ne vjerovati u Boga, a u sekularnome vjerovanje u Boga samo je opcija među opcijama.²⁰

Sve što se dogodilo nije po sebi ni dobro ni loše za vjeru. Sve je na ovom svijetu dvoznačno pa tako i to. Ako Bog nije više nigdje neposredno prisutan, to znači da on nije više stvar među stvarima, biće među bićima, da je *totaliter aliter*. Time se omogućuje pristup Bogu kao nepojmljivoj tajni. Ako je u novom vijeku izveden obrat prema umu i refleksiji, to znači da današnja vjera ne može više biti naivna i neposredna, nego posredovana umom i refleksijom. Vjera i

²⁰ Usp. Charles TAYLOR, *A Secular Age*, 1–22.

um idu nedjeljivo skupa. Svesti vjeru na um nasilje je, a nasilje je također svesti um na vjeru.

Osim toga konfrontacijskog mišljenja koje se očituje ili u prisilnom jedinstvu tako što se drugoga osvaja i svodi na sebe ili u prisilnom odvajanju koje sebe zatvara u geto i tako apsolutizira, postojalo je u Europi, osobito nakon Drugoga svjetskog rata i nakon Drugoga vatikanskog koncila, i relacijsko mišljenje. U njemu dolaze do punog izražaja naše razlike i istodobno naše jedinstvo, naša povezanost u jednu zajednicu. Život se umnaža u razlikama ako se razlike otvaraju jedna prema drugoj i tako afirmiraju jedinstvo. U relacijskom je mišljenju odnos prema drugome bitan. Svoj identitet možemo izgraditi samo u relaciji prema drugome. Drugi je bitan za mene, bez njega se ne mogu razviti kao ljudsko biće ni postići svoju puninu. Po relaciji sam to što jesam. Imamo filozofski termin *konstitutivan*, pa kažemo da je drugi za mene konstitutivan. Latinska riječ *constitutio* znači ustav, ustroj, bitne vlastitosti jednoga bića, dakle, bit jednoga bića. U tom je smislu drugi za mene konstitutivan. Bez relacije prema drugome ne mogu razviti svoju bit, sebe kao sebe. Drugi, prema tome, nije pakao, nije izvor pakla za mene, nego izvor moje punine. Ljubav kao najveća čovjekova mogućnost nezamisliva je i neostvariva bez drugoga. Ljubav drugoga čovjeka i apsolutnog Drugoga čini me punim i sretnim bićem. Teološki gledano, samo me ljubav drugoga čovjeka i apsolutno Drugoga može osloboditi od moga grijeha, od moje sebičnosti, od robovanja svome *ja*. Tek od egoizma oslobođen čovjek može djelovati istinski slobodno. Zato u kršćanstvu *drugi* ima primat. Relacijsko mišljenje istodobno afirmira i razliku i jedinstvo, što znači da se razlika i jedinstvo uzajamno pretpostavljaju i uključuju. Afirmacija relacijskoga mišljenja vodi nas u svijet mira.

Razliku i jedinstvo koji se uzajamno uključuju nalazimo u Isusu Kristu, koji je mjerodavan za Crkvu. Svaka isključivost vodi u nasilje. Htjeti da kršćanstvo ponovno bude državna religija jedna je krajnost koja kršćanstvo pretvara u puki instrument politike, moći, u puku sluškinju moći, što se protivi samoj biti kršćanstva. Utopi li se kršćanstvo u bilo koju ovozemaljsku pripadnost – u nacionalnu, kulturnu, političku, klasnu, kapitalističku ili sličnu – to nas izručuje Levijatanu, toj nemani koja ubija žive ljude. Ako kršćanstvo u ime eshatona, u ime Božjega kraljevstva, negira bilo koju pripadnost ovome svijetu, to nas izručuje drugoj krajnosti, Behemotu. Svesti čovjeka na bilo koju njegovu pripadnost nasilje je nad njim. Također svesti čovjeka na puko duhovno biće otvoreno samo budućoj, eshatološkoj punini, koje nije uključeno u vidljivi svijet, jednako je nasilje nad čovjekom. Život Crkve je *complexio oppositorum* (jedinstvo suprotnosti), kako je rekao Carl Schmitt, veliki kontroverzni njemački

mislilac.²¹ Biti vjeran političkom poretku i istodobno biti vjeran eshatološkoj punini izgleda kao proturječno jedinstvo, ali nas ono čuva od svih ekstremizama koji vode u propast. Biti lojalan današnjem političkom poretku, što sv. Pavao izražava grčkom riječju *katéhon* (κατέχων, 2 Sol 2,6), a ne utopiti se u taj poredak, nego sačuvati kritičku distancu, grčki rečeno *stásis*, i to u ime buduće punine, vodi u puni život. Biti vjeran samo eshatološkoj punini, a zaboraviti politički svijet u kojem živimo, ne poduzimati ništa na njegovu poboljšanju, vodi također u propast. Želimo li novu Europu i u njoj novu Crkvu, tada i mi moramo postati novi ljudi. Moramo se, dakle, obratiti.

Summary

A THEOLOGICAL PERSPECTIVE OF EUROPE

Mile BABIĆ

Franciscan School of Theology – Institution of Higher Education of Franciscan Province
Bosna Srebrena
Aleja Bosne Srebrene 111, BIH – 71 000 Sarajevo
dekan.babic@gmail.com

Theological perspective presupposes Jesus Christ as the essential criterion according to which the future of Europe is measured. In Jesus Christ we have a new concept of unity affirming difference and vice versa. Already in the 4th century, Christianity had become a state religion, a state affair, and it ceased to be that after the American Revolution in 1776 and the French Revolution in 1789. In the wake of the French Revolution, religion ceased to be a state affair, and became a matter of society and, consequently, politics was based on the individual (on human reason and dignity). Europe emerged from a fourfold heritage: from Athens (Greek culture), from Rome (Roman culture), from Jerusalem (from Christianity and the other two Abrahamic religions), and from Germanic and Slavic nations. The essential forces contributing to the shaping of Europe were as follows: freedom (aspiration towards freedom), radical thinking and science, trade and early capitalism, which today have become global, the emergence of the individual, the awareness of historical change and the traumatic fears caused by catastrophes. Europe was dominated by confrontational thinking that attempts to suppress and remove the other. Apart from confrontational thinking, especially after the

²¹ Usp. Riccardo PANATTONI, *Pripadnost i Eshaton*, *Forum Bosnae*, (2004.) 24, 81–107, 109–122.

Second Vatican Council and World War II, relational thinking also emerged in which the relationship towards the other is essential (constitutive). Relational thinking affirms both unity and difference. The life of the Church is complexio oppositorum (Carl Schmitt), which looks like a contradictory unity, because the Christian is at the same time loyal to this world and the Eschaton, which implies the critical distance towards this world. If we want a new Europe and a new Church, then we ourselves have to become new people. Thus, we have to convert.

Key words: *unity, difference, confrontational thinking, relational thinking, complexio oppositorum.*